

A-65707

2005. aasta arheoloogiliste välitööde tulemused

Results of archaeological fieldwork in 2005

Reinhard JONHANSON and Martin YULIN

Archaeological excavations at Jägala Hillfort

Arheoloogilised välitööd Jägala hüüdnägil

Andres THAURI and Kristina JONHANSON

Archaeological research on Käraste, Mätsküla and Karkla hillforts

Arheoloogilised välitööd Käraste, Mätsküla ja Karkla hüüdnägil

Julia LÄH and Margat LÄHEMAN

New investigations at Sassi hillfort of 2005-2006 in Kõrre

Uus uuritud Põhja-Eesti hõimuväin Kõrre külas

Margit KORSJA, Julia LÄH, Karin TÄRRE ja Ülle TAMLA

Ringvall ekskursioonid Lääne-Eesti hõimuväinades

Ringvall ekskursioonid Lääne-Eesti hõimuväinades

Det. HANSEN

Über die Funktion der Neolithischen Hügel

Neoliitiliste hüüdnägide funktsioonid

Reinhard JONHANSON

Excavations on the coast of Pühjäärvi and Mätsküla hillforts

Arheoloogilised välitööd Pühjäärvi ja Mätsküla hüüdnägil

Reinhard JONHANSON

Archaeological investigations on the coast of Pühjäärvi hillfort

Arheoloogilised välitööd Pühjäärvi hüüdnägil

Margit KORSJA and Martin YULIN

Archaeological investigations in the surroundings of Käraste and Põhja-Eesti

Arheoloogilised välitööd Käraste ja Põhja-Eesti hüüdnägil

Andres THAURI and Ülle TAMLA

Archaeological investigations carried out by the University of Tartu in 2005

Arheoloogilised välitööd, mida tehti 2005. aastal

Julia LÄH and Ülle TAMLA

Archaeological investigations at Lai Street in Tartu

Arheoloogilised välitööd Lai tänaval Tartus

**ARHEOLOOGILISED
VÄLITÖÖD
EESTIS**

**ARCHAEOLOGICAL
FIELDWORK
IN ESTONIA**

2005

Koostanud ja toimetanud
Ülle Tamla

Muinsuskaitseamet
Tallinn 2006

© 2006 Muinsuskaitseamet
Uus 18, Tallinn 10111, Eesti
National Heritage Board
Uus 18, Tallinn 10111, Estonia

Esikaas: Hilisviikingiaegne kõrva- või oimurõngas.
Rekonstruktsioon 2005. a. avastatud Ubina hõbeaardes
sisalduva fragmendi põhjal. Joonistanud Kersti Siitan.
Cover: Earring or temple ornament from Late Viking Age.
Reconstruction based on the fragment from the silver board
of Ubina discovered in 2005. Drawing by Kersti Siitan.

Tagakaas: Tartust Tähtvere tänavalt 2005. a. leitud 15. saj.
haruldase savikannu kild.
Back cover: Fragment of stoneware goblet from the 15th century.
Stray find from Tartu, Tähtvere Street in 2005.

Toimetuskolleegium:

Ants Kraut
Erki Russow
Toomas Tamla
Ülle Tamla
Kalev Uustalu
Heiki Valk

Uus 18, Tallinn 10111, Eesti
e-mail: info@muinas.ee

Kujundus ja küllendus:

Jaana Kool

ISSN 1406-3972

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
SUNDASEMPLAR

RESCUE EXCAVATIONS ON THE SITE OF DISCOVERY OF THE UBINA SILVER HOARD

Ülle TAMLA, Mauri KIUDSOO and Mari-Liis ROHTLA

Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut (Institute of History, University of Tallinn)

Rüütli 6, 10130 Tallinn, Eesti (Estonia)

ulle.tamla@ai.ee

mauri.kiudsoo@mail.ee

mariliis@ai.ee

On April 26th 2005 the chief inspector of archaeological heritage of the National Heritage Board Ants Kraut informed us that the amateur archaeologist Arne Kivistik had found potsherds, grinding-stone and a half of a broken silver bar, a half of an Arabian coin with a bronze rivet and two pieces of sheet silver from a newly ploughed field in Salu village, Harjumaa. Ü. Tamla got an excavation permit along with the right to use a metal detector at fieldwork, for checking the information about the possible discovery of a hoard. M. Kiudsoo, Ü. Tamla and A. Kivistik drove to the findspot the next morning.

SURVEY OF THE FINDSPOT

The Salu village is situated in the central part of Harjumaa, near the border between the former parishes of Harju-Jaani and Jüri, where various archaeological sites of different periods are located: a prehistoric settlement site (Fig. 1: 1), stone graves (Fig. 1: 2), cup-marked stones (Fig. 1: 3) and a refuge called Tatamägi by local people (Fig. 1: 4). Most likely the prehistoric settlement of Salu (nos 18853–18855 in the National Register of Monuments) is the settlement unit of *Vbbianes*, with a size of 9 ploughlands, mentioned in the *Liber Census Daniae* of the 1st quarter of the 13th century (Johansen 1933, 628). The core of this settlement unit may have been in the area of Annukse, Piiguta and Enni farmsteads of the present-day Übina (Ubina) (Rae valla muistsed mälestised, 110).

The site of discovery, pointed out by A. Kivistik, is located about 100 m NW of the presumable core of the ancient village, in the lower part of a sloping field of Annukse farmstead, bordering on the eastern and northern sides by a former field track and stones at its side. In the aerial photograph of the area the findspot stands out as a slightly darker diffused blotch of about 500 sq. m in a light brown field soil, thus marking the cultural layer of the periphery of the protected settlement site (see Fig. 1: 5). The cultural layer contains more burnt stones, fragments of animal bones and hand-moulded and wheel-thrown pottery, slag lumps and

- 1 - □ - settlement site / asulakoht 3 - ◐ - cup-marked stone / väikeselohulised kultusekivi 5 - ⊠ - site of discovery of the hoard / aarde leiukoht
- 2 - ○ - stone graves / kivi kalmed 4 - △ - refuge called Tatamägi / Tatamäe-nimeline pelgupaik

Fig. 1. Archaeological sites on the territory of Salu village and the site of discovery of the silver board of Ubina.

Joon. 1. Salu küla maadele jäävad arheoloogiamälestised ja Ubina hõbeaarde leiukoht.

clay packings¹ than the surrounding area. Another silver coin found on the ground suggested the site of discovery of a hoard dispersed by ploughing.

About ten trial pits were dug to check the thickness and stratigraphy of the cultural layer. It appeared that the maximum thickness of the habitation layer was 50–60 cm and it was disturbed by ploughing to the depth of 30–40 cm. In the deepest part of the cultural layer burnt stones, charcoal and pieces of clay came to light; original soil consisted of moraine and pebbles. To recover the components of the hoard and, if possible, discover its original location, we decided to

¹ All finds from the settlement site of Salu are stored in the Institute of History (AI 6717); silver coins and silver artefacts were named the hoard of Ubina after the ancient toponym, and are stored under the number AI 6717a.

use a metal detector. While working with it we applied the research method used in Sweden, particularly on Gotland, at collecting the so-called hoard residues (see Östergren 1989). According to this the concentration areas of finds are marked as excavation plots and thoroughly surveyed with a metal detector.

In Salu (Ubina) the excavation plot was located at the edge of the field where silver objects and coins were found on the surface. An area of 20 × 20 m was marked as the plot, the eastern edge of which coincided with that of the ploughed field. Having searched the whole plot with the metal detector from N to S and from E to W, it appeared that in the topmost layer with a thickness of 10–20 cm metal finds were scattered all over the plot but the highest concentration of silver coins was observed near the eastern edge of the plot where the first furrow was about 10 cm deeper than the rest of the field. The primary survey of the spot produced nearly 80 metal finds, including 28 coins, one disc-shaped silver cake and two deformed pieces of sheet silver (Figs. 4: 3; 5: 1, 4). According to the preliminary determination of Mauri Kiudsoo, all coins dated from the period between the 2nd half of the 10th century and the beginning of the 12th century thus suggesting a hoard of the Late Viking Age. Consequently a suggestion was made to the National Heritage Board to extend the protection zone of Salu prehistoric settlement site also to the peripheral part of the site. We also suggested archaeological rescue excavations to be organized as soon as possible.

RESCUE EXCAVATIONS

The joint expedition of the archaeologists and numismatists of the Department of Archaeological Collections of the Institute of History, University of Tallinn, Estonian History Museum and National Heritage Board worked on the site of discovery of the hoard for two weeks. Since the investigations were of a rescue character, and time and resources were limited, we decided to concentrate our efforts on the recovering of the residues of the hoard and finding out its original location. The undisturbed deposits of the cultural layer of the settlement site were excavated as deep as the original soil only in the places where we came upon construction remains. The total area of the excavation was about 350 sq. m.

THE PLUNDER

During the night or early morning following the first day of the excavations illegal archaeologists robbed the site, digging deep holes in the marked excavation

plot as well as in the cultural layer beyond it. Evidently they had used a metal detector in their search for silver. We informed the local police constable of the plunder, and asked Estonian male archaeologists and members of the Estonian Defence League to organize day-and-night watch on the site until the end of the excavations.

CONSTRUCTION REMAINS

The investigation of the settlement site of Salu proved that various construction remains may be preserved even in areas of long-time tillage. The clearest sign of the buildings in the peripheral area of the settlement site was the conglomeration of granite and limestone discovered in the southern part of the excavation in the deepest part of the ploughed layer. The compact part, measuring about 70 × 100 cm, formed a stove remains of heavily burnt cobblestones. Stones, preserved mostly in two, sporadically also in three layers, were covered with a lot of clay hardened by heat. Large lumps of clay discovered in the upper part of the construction bore grooves, 1–1.5 cm in width as well as in depth, on their coarsely smoothed surfaces. These suggested a construction of a stove with a clay top. Apparently the large lumps of clay came from the arch of the stove, which was built with the help of a framework of twigs. The base of the stove on the level with the earthen floor of the building was laid of closely set cobblestones and smoothed with clay. The clay cover of the stove base had been renewed at least once. It is possible that this stove had some constructional connection with the posthole that came to light at the western edge of the remains. The post in it had been wedged in with edgewise-placed limestone slabs and smaller cobblestones. Unfortunately the stove construction was so heavily damaged by tillage that its precise measurements and location in the building could not be established.

Three post-holes wedged in with stones, together with a presumable floor of a building, consisting of heavily crumbled (large?) limestone slabs, were discovered about 10 m NW of the stove remains. There were also two pits with steep sides, with maximum diameter of 1.6 m, dug to the depth of 0.4–0.5 m into the original soil. The distance between the pits was 1.5 m. Each pit contained soil that was considerably more granulous than in the cultural layer, with a few small fragments of animal bones, pieces of burnt clay and charcoal, limestone and granite stones. The bottom of the second pit was padded with a layer of clay, nearly 2 cm thick, and it contained also several larger granite stones, the largest of them with a diameter of about 40 cm. Pits dug in houses or in their immediate neighbourhood for storing vegetables and grain have been regarded as predecessors of present-

day cellars and storage pits for potatoes (Lavi 1997, 121). Pits in the ground as places for grain storage are mentioned also in the Livonian Chronicle of Henry (HLC 1982, IV, 3, 5).

FINDS

Most of the finds from the Salu settlement site were recovered from the mixed ploughing layer. Beside the largest group of finds of hand-moulded pottery, a few fragments of wheel-thrown pottery were also found. The density of pottery fragments was higher near the stove, where mostly fragments of pottery with polished surface came to light. These fragments come from dark brown or black vessels of various size and wall thickness, with a rim slightly curving outwards. Two fragments are decorated: one, with a polished surface, bears dense net decoration, the other, probably from an early wheel-thrown pot, has parallel waves for decoration.

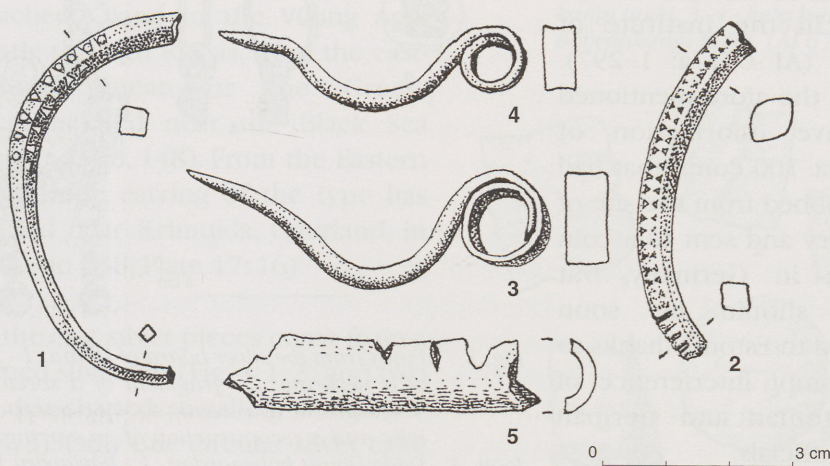

Fig. 2. Finds from the rescue excavations.

1 - deformed fragment of a penannular brooch, 2 - fragment of a bracelet, 3, 4 - pins of penannular brooches, 5 - fragment of bone with cutting traces.

Joon. 2. Leide Ubina hõbeearde päästekaevamistelt.

1 - deformeerunud hoburaudsõle katke, 2 - käevõru katke, 3, 4 - hoburaudsõle nõelad, 5 - lõikejälgedega luufragment. (AI 6717.)

Another group of finds consists of iron and bronze objects and fragments of these. Of bronze ornaments a deformed fragment of a penannular brooch (Fig. 2: 1) and a fragment of a bracelet with open ends and a rhomboid cross-section (Fig. 2: 2), fragments of two narrow-footed pins of penannular brooches (Fig. 2: 3, 4) should be mentioned. Iron tools included a calk, broken knives, sickles, scythes, horse- or ox-shoes, nails, etc. Fragments of polishing stones, grinding stones and animal bones, including some fragments with cutting traces (Fig. 2: 5) also came to light.

THE SILVER HOARD OF UBINA

At the time of writing of this survey 283 coins, four fragments of silver jewellery, four lumps of silver and six fragments of sheet silver from the silver hoard of Ubina are stored in the Institute of History (AI 6717a: 1-297). Besides the afore mentioned we have information of about ca. 100 coins, that had been robbed from the site of discovery and sent to a coin auction in Germany, but which should be soon returned to Estonia thanks to the prompt interference of the Estonian and German police officials.

Three of the four fragments of silver ornaments can be firmly identified: one belongs

to a neckring twisted of three wires (Fig. 3: 1), the other comes from a thin round silver sheet pendant (Fig. 3: 2) and the third from a barrel-shaped bead with relief ringlets on its surface (Fig. 3: 3). Since the ends of the neckring fragment bear visible traces of chopping, it evidently belongs among the so-called hacksilver, i.e. deliberately broken ornaments used as a medium of exchange. The fourth frag-

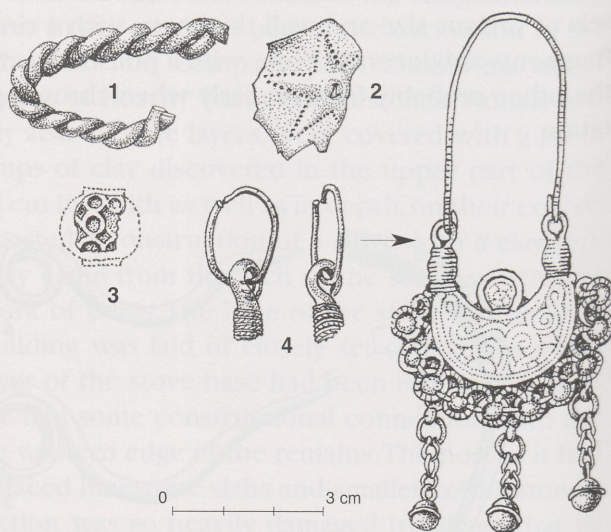

Fig. 3. Finds from the silver hoard of Ubina. 1 - fragment of a neckring, 2 - fragment of a sheet pendant, 3 - fragment of a bead, 4 - loop wrapped with a wire and a reconstruction of an earring.

Joon. 3. Leide Ubina hõbeaardest. 1 - kaelavõru fragment, 2 - rinnalebe fragment, 3 - helmefragment, 4 - traadiga mäbitud aas ja rekonstruktsioon kõrvorõngast. (AI 6717a.)

ment is a loop wrapped with filigree wire, with a wire ring through it. It may very likely come from an earring (or a temple ornament?) (Fig. 3: 4). Our reconstruction of this object, unique among Estonian archaeological finds, is based on the two identical lunule-shaped earrings from the hoard of Runsbjerga, Öland (Stenberger 1958, Fig. 32: 2, 3), the upper part of which resembles the fragment from Ubina. M. Stenberger regarded the earrings from Runsbjerga as objects of luxury, since complicated methods of jewellery craft – niello, filigree and granulation – have been used for their manufacturing. According to Stenberger such ornaments were typical to Byzantine culture both by their shape and realization, and reached Öland in the Viking Age, apparently through Russia, from the eastern Mediterranean or the Greek-Sarmatian habited near the Black Sea (Stenberger 1958, 148). From the Eastern Baltic only one earring of the type has been found near Krimulda, Courland, in 1820 (RK, no 538, Plate 17: 16).

Two of the cast silver pieces come from a peg-shaped silver bar (Fig. 4: 1, 2) and two from a disc-shaped so-called silver cake (Fig. 4: 3, 4). Only one circular silver cake was hitherto known from Estonia: it was found in 1908 from the village of Mäetaguse, Virumaa, in a composition of a larger hoard, and was taken to Russia, to the Hermitage. Richard Hausmann (1914) who first published the hoard of Mäetaguse dated it to the 13th – beginning of the 14th century. Evald Tõnisson (1962, no 53) agreed with this dating. On the

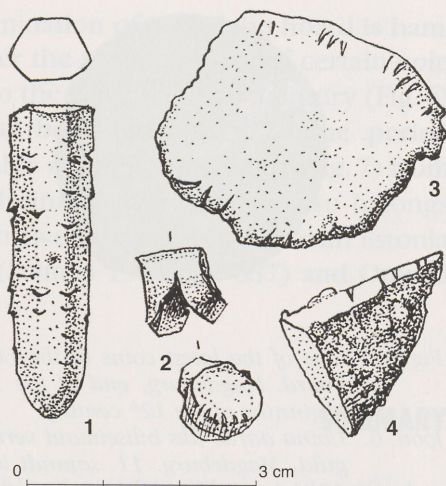

Fig. 4. Finds from the silver hoard of Ubina. 1, 2 – fragments of a peg-shaped silver bar, 3, 4 – disc-shaped silver bar.

Joon. 4. Leide Ubina hõbeaardest.

1, 2 – kaks pulgakujulist hõbedakangi tükki, 3, 4 – kaks kettakujulist hõbedakangi tükki. (AI 6717a.)

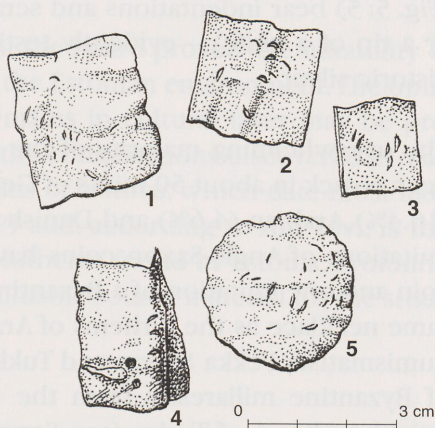

Fig. 5. Finds from the silver hoard of Ubina. 1–4 – four rectangular silver sheet fragments with testing marks, 5 – circular silver sheet fragment with testing marks.

Joon. 5. Leide Ubina hõbeaardest.

1–4 – neli kandilist proovijälgedega toorbõbeda tükki, 5 – ümmargune proovijälgedega toorbõbeda tükk. (AI 6717a.)

Fig. 6. One of the latest coins of the Ubina board. Magdeburg, end of the 11th–beginning of the 12th century.

Joon. 6. Ubina aarde üks hiliseimaid verminguid. Magdeburg. 11. sajandi lõpp–12. sajandi algus. (AI 6717a.)

Fig. 7. Ubina board. Coin struck in a mint of the Obodrite king Heinrich (1093–1127) in Old Lübeck.

Joon. 7. Ubina aare. Vana-Lüübekis Obodriitide kuninga Heinrichi (1093–1127) mündlas löödud raba. (AI 6717a.)

0 1 cm

basis of coins containing in the hoard I. Leimus and A. Molvõgin have dated the *tpq* (*terminus post quem* – the earliest possible date of depositing) of the Mäetaguse find to 1236 (Leimus & Molvõgin 2001, no. 72).

The four rectangular (Fig. 5: 1–4) and one circular fragment of sheet silver (Fig. 5: 5) bear indentations and scratches made with a sharp object (e.g. an awl or a tip of a knife) – evidently testing marks, which are quite common on pre-historic silver.

The overwhelming majority of the coins stored in the Institute of History have been struck in about 50 mints of Germany (72.9%). These are followed by English (16.4%), Arabian (4.6%) and Danish (3.6%) coins. At least five Swedish (Sigtuna?) imitations of Anglo-Saxon coins have been identified, as well as one Hungarian coin and one imitation of a Byzantine coin. The latter most likely belonged to the same necklace as the dirhems of Arabian caliphate from the same hoard. Finnish numismatists Pekka Sarvas and Tukka Talvio have suggested that such imitations of Byzantine miliaresias from the 11th century were made somewhere in the neighbourhood of Turku (see Sarvas 1973, 176–186; Talvio 1978, 26–38; 1994, 146–154). In Estonia they have been found also from the hoards of Kose (Leimus 1986, no. 1684–1685), Kaarma-Piila (Talvio 2001, 206–212) and Vao (?) (Talvio 1995, 181).

Relying upon the latest known coins of the hoard we may presume that the hoard was deposited some time at the beginning of the 12th century. While dating the hoard about ten German coins are of vital importance. They were all struck at the

turn of the 11th and 12th centuries. The determination of *tpq* of the hoard is hampered by the dissensions of numismatists over the interpretation of certain coin types. A presumable Magdeburg coin dated to the end of the 11th century (Fig. 6) might be mentioned as an example: it has been also dated to the period 1105–1120 (Kilger 2000, 204). A vaguely datable coin of Old Lübeck (Fig. 7) from the prolonged reign of the Obotrites King Heinrich (1093–1127) also belongs among the latest coins of the hoard. Such coins were hitherto found from Estonia only in the Late Viking Age hoards of Kose (Leimus 1986, no. 687) and Otepää (Molvõgin 1994, 387).

SUMMARY

The site of discovery of the silver hoard of Ubina by A. Kivistik was identified as a peripheral part of the prehistoric settlement site of Salu. Although the precise original location of the hoard, dispersed by ploughing, could not be established, we can still assert that the hoard was hidden in a built-over area, maybe even inside a building. Most likely the hoard consisting of coins, silver lumps and hack-silver, and possibly also some whole ornaments, was deposited in the ground at the beginning of the 12th century.

Rescue excavations on the site of discovery of the hoard proved the suitability of the research methods used in Gotland also in the Estonian environment. The opinion was also confirmed that construction remains in cultural layer may be preserved notwithstanding prolonged tillage. Of the constructions discovered in Salu special mention should be made of the remains of a stove, which date most likely from the prehistoric period (12th century?) and, according to Ain Lavi, is the best preserved prehistoric stove of the type hitherto found in Estonia. Profound archaeological investigations might provide valuable source material for the study of early Estonian settlement history.

Acknowledgements

We wish to thank all colleagues who participated in the rescue excavations and watching of the site of discovery of the Ubina hoard. Our special gratitude belongs to the members of Tallinn District of Estonian Defence League for their participation in the watch.

References

- Hausmann, R. 1914.** Der Silberfund von Mehntack in Estland. – Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Arbeiten des Baltischen Vorbereitenden Komitees für den XVI. Archäologischen Kongress in Pleskau 1914. Riga, 158–167.
- HLC** = Henrici Chronicon Livoniae. Henriku Liivimaa kroonika. Tõlkinud R. Kleis. Toimetanud ja kommenteerinud E. Tarvel. Tallinn, 1982.
- Johansen, P. 1933.** Die Estlandliste des Liber Census Daniae. Kopenhagen-Reval.
- Kilger, C. 2000.** Pfennigmärkte und Währungslandschaften, Monetarisierung im sächsisch-slavisches Grenzland ca. 965–1120, Comm. NS 15, Stockholm.
- Lavi, A. 1997.** Asulakohad 13.–17. sajandi talurahvaehitiste ajaloo allikana. – EAA, 1, 84–144.
- Leimus, I. 1986.** Der Münzfund von Kose aus dem zweiten Viertel des 12. Jahrhunderts. Tallinn.
- Leimus, I. & Molvõgin, A. 2001.** Sylloge of Coins of the British Isles 51. Estonian Collections. Oxford University Press.
- Molvõgin, A. 1994.** Die Funde westeuropäischer Münzen des 10. bis 12. Jahrhunderts in Estland. – Numismatische Studien, 10. Hamburg.
- Rae valla muistsed mälestised.** Koostanud P. Böckler. Tallinn, 2006.
- RK** = Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga, 1896.
- Sarvas, P. 1973.** Bysanttilaiset rahat sekä niiden jäljitemät Suomen 900- ja 1000-luvun löydöissä. – SMYA 75, 176–186.
- Stenberger, M. 1958.** Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit, I. Text. Uppsala.
- Talvio, T. 1978.** Coin Imitations as Jewelry in Eleventh Century Finland. – Finskt Museum 1978, 26–38.
- Talvio, T. 1994.** Imitations de la monnaie byzantine en Finlande. – Revue Numismatique XXXVI. Paris, 146–154.
- Talvio, T. 1995.** Three imitations of Byzantine coins found in Estonia. – Studia Numismatica. Festschrift Arkadi Molvõgin 65. Tallinn, 178–182.
- Talvio, T. 2001.** From Saaremaa to Paris. A miliaresion imitation and other coins found at Piila. – Studia Numismatica II. Festschrift Mihhail Nemirowitsch-Dantschenko 80. Tallinn, 206–212.
- Tõnisson, E. 1962.** Eesti aardeleid 9.–13. sajandist. – Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogiline kogumik II. Tallinn, 182–274.
- Östergren, M. 1989.** Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatssindikation. Stockholm.

PÄÄSTEKAEVAMISED UBINA HÕBEAARDE LEIUKOHAL

Ülle TAMLA, Mauri KIUDSOO ja Mari-Liis ROHTLA

26. aprillil 2005. a. teatas Muinsuskaitseameti arheoloogiamälestiste peainspektor Ants Kraut, et kodu-uurija Arne Kivistik leidis Harjumaal Salu külas värskest ülesküntud põllult savinõukilde ja jahvekivi ning koos nendega pooliku hõbedakangi, pronksneediga pooliku araabia mündi ja kaks hõbepleki tükki. Selleks, et kontrollida laekunud teadet ja selgitada välja, kas tegemist võib olla aarde avastamisega, anti Ülle Tamlale kaevamisluba koos õigusega kasutada välitööl metalldetektorit. Kolmeliikmeline ekspeditsioon sõitis leiukohale 27. aprilli hommikul.

LEIUKOHA ÜLEVAATUS

Salu küla asub Süda-Harjumaal end. Harju-Jaani ja Jüri khk. piirimail, kuhu jääb mitmeid eriaegseid arheoloogiamälestisi: muinasasula (joon. 1: 1), kivikalmed (joon. 1: 2), väikeselohulised kultusekivid (joon. 1: 3) ja pelgupaik, mida rahvasuus kutsutakse Tatamäeks (joon. 1: 4). Tõenäoliselt on Salu muinasasula näol tegemist 13. saj. esimesel veerandil koostatud Taani hindamisraamatus mainitud 9-adramaalise *Vbbianes*-nimelise asustusüksusega, mille tuumikala võis paikneda praeguse Salu küla idapoolses osas, Annukse, Piiguta ja Enni talude piirkonnas, mida kutsutakse Übinaks (Ubinaks).

A. Kivistiku poolt kätenäidatud leiukoht asub muinasasula arvatavast tuumikust sadakond meetrit loodesihis Annukse talu kallakja põllu madalamal veerul, mida ida- ja põhjaküljelt piirab omaaegne põlluvahetee ja selle serva toodud kivid. Samast piirkonnast tehtud aerofotol eristub leiukoht helepruunist põllupinnast veidi tumedama u. 500 m² suuruse hajusa laiguna ja tähistab sellisena kaitsealuse asula ääreala kultuurikihti (vt. joon. 1: 1). Põllul leidub kultuurikihiga alal rohkem kui mujal põlenud kive, loomaluutükke, käsi- ja ketrakeraamika kilde, šlakitükke ning savitihendeid. Mullapinnalt avastatud järjekordne hõbemünt viitas künniga laialikantud hõbeaarde leiukohale.

Kultuurikihi paksuse ja stratigraafia kontrollimiseks kaevati kümmekond prooviauku, kust selgus, et elutegevuskiht on maksimaalselt 50–60 cm paks ja 30–40 cm sügavuseni künniga segamini pööratud. Kultuurikihi kõige alumises osas leidis põlenud kive, sütt ja savitükke; inimtegevusest puutumatu pinnas koosnes helekollasest veeristega moreenist. Selleks, et korjata kokku aarde sisu ja võimaluse korral selgitada välja väärisarva algne asukoht, otsustati kasutada metalldetektorit. Detektoriga töötamisel juhinduti uurimismetoodikast, mida kasutatakse nn. aardejääkide kokkukorjamiseks Rootsis, eriti Ojamaal. Selle meetodika järgi fikseeritakse leidude kontsentratsioonialad kaevanditena ning käiakse need metalldetektoriga risti-põigiti läbi.

Salus (Ubinas) peeti kaevandi asukoha määramisel silmas piirkonda, kust põllupinnalt oli leitud hõbeesemeid ja -münt. Kaevandina tähistati 20 × 20 m suurune ala. Kogu kaevandit metalldetektoriga N-S ja O-W suunas läbi "kammides" selgus, et künnikihi kõige ülemises 10–20 cm paksuses kihis on leide üle kogu kaevandi, kuid kõige tihedam hõbemüntide kontsentratsioon jääb kaevandi idapoolseesse serva, kus asub muust põllupinnast u. 10 cm sügavam künnialustusvagu. Leiukoha esmase ülevaatuslega korjati kokku ligemale 80 metall-leidu, sh. 28 münti, 1 kettakujuline hõbedakook ja 2 deformeerunud hõbeplekitükki (joon. 4: 3; 5: 1,4). Mauri Kiudsoo esialgse määrangu järgi pärinesid kõik mündid ajavahemikust 10. saj. teine pool – 12. saj. algus ja osutasid seega hilisviikingiaegsele aardele. Sellest lähtudes tehti Muinsuskaitseametile ettepanek Salu muinasasula kaitseala laiendamiseks nii, et see hõlmaks ka objekti ääreala. Ühtlasi soovitasime võimalikult kiiresti organiseerida hõbeaarde leiukohal arheoloogilised päästetööd.

PÄÄSTKEAVAMISED

Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi fondide sektori, Eesti Ajaloomuuseumi ja Muinsuskaitseameti arheoloogidest ja numismaatikutest moodustatud ühisekspeditsioon tegi aarde leiukohal kaevamisi kaks nädalat. Kuna selle uuringu näol oli tegemist piiratud aja ja ressursidega päästetööga, otsustati põhitähelepanu pöörata aardejääkide kokkukorjamisele ja "rahapaja" algse asukoha väljaselgitamisele. Samal kohal paikneva muinasasula kultuurikihi läbiküündmata osa kaevati puutumatu pinnaseni üksnes siis, kui sattuti ehitusjäänustele. Ühtekokku kaevati läbi u. 350 m².

RÖÖV

Ekspeditsiooni esimesele kaevamispäevale järgnenud öösel või varahommikul käisid aarde leiukohal "mustad arheoloogid", kes kaebasid sügavaid auke nii uurimisalana tähistatud kaevandisse kui ka sellest väljapoole jäävale kultuurikihiga territooriumile. Ilmselt kasutasid nad hõbeda otsimiseks metalldetektorit. Kaitsealusel mälestisel toimunud röövist andsime teada kohalikule konstaablile; omalt poolt kutsusime Eesti meesarheolooge ja kaitseliitlasi korraldama leiukohal ööpäevaringne valve ekspeditsiooni lõpuni.

EHITUSJÄÄNUSED

Salu asulakoha uurimine näitas, et ka pikka aega läbiküntud kultuurikihis võib olla säilinud mitmesuguste ehitiste jäänuseid. Kõige selgemini osutas asula ääreala kunagisele hoonestusele kaevandi lõunapoolses servas künnikihi alumisest horisondist välja puhastatud raud- ja paekividest koosnev lade, mille kompaktsema osa moodustas tugevasti tuld saanud väiksematest raudkivimunakatest u. 70 x 100 cm suurune ahjuvare. Enamasti kahes, kohati kolmes kihis paiknenud kivide juures oli rohkesti kuumuses kõvastunud savi. Ahjuvare ülaosast leitud suuremad savilahmakad, mille rohmakalt silutud pinnale oli jäänud 1–1,5 cm laiused ja sügavused vaod, näitasid, et tegemist võis olla savist ülaosaga umbahjuga. Ilmselt pärinesid savilahmakad ahju võlvist, mille ehitamiseks oli appi võetud okstest sõrestik. Hoone muldpõrandaga ühel tasemel asetsenud ahju põhi oli laotud tihedasti üksteise vastu asetatud raudkividest ja silutud pealt saviga. Seejuures oli ahju põhja katnud savikihti vähemalt korra uuendatud. Võimalik, et savikummiga ahjul oli mingi konstruktsiooniline seos kivivare läänepoolses servas välja puhastatud postiauguga. Selles asetsenud 15–20 cm läbimõelduga posti oli püsti hoidnud serviti paeplaatidest ja väiksematest kivimunakatest kiilustik. Paraku oli ahjuvare maaharimisega niivõrd tugevasti lõhutud, et selle täpsemad mõõtmed ja asend hoones jäid välja selgitamata.

Kolm kividega kiilutud postiauku koos tugevasti murenenud (suurematest?) paeplaatidest koosneva oletatava hoone põrandaga avastati savikummiga ahjuvarest kümmekond meetrit loode pool. Samasse piirkonda jäi ka kaks teineteisest 1,5 m kaugusele jäävat järskude seintega maksimaalselt 1,6 m läbimõelduga ja 0,4–0,5 m ulatuses looduslikku kihti sisse kaevatud auku. Mõlemas lohus oli pinnas kultuurikihist oluliselt sõredam tume muld ja selles leidis üksikuid väikesi loomaluukilde, põlenud savi- ja söetükke ning pae- ja raudkive. Teise lohu põhi oli vooderdatud kuni 2 cm paksuse savikihiga ja sinna oli lükatud lisaks väiksematele ka mitu suuremat raudkivi, neist kõige suurem u. 40 cm läbimõelduga. Hoonetesse või nende lähedusse kaevatud auke, kus hoiti tavaliselt juur- ja teravilja, on peetud tänapäevaste keldrite ja kartuliauukude eelkäijateks. Maa-auke kui viljasäilituskohti mainitakse ka Henriku Liivimaa kroonikas.

LEIUMATERJAL

Enamik Salu asula leiumaterjalist saadi segatud künnikihist. Suurema leiurühma moodustab käsikeeraamika, kuid esineb ka üksikuid kedranõu kilde. Keraamika leiutihedus oli suurem savikumliga ahju piirkonnas, kust saadi peamiselt kiilapinnaliste anumate kilde. Need fragmendid pärinevad erineva suuruse ja seinapaksusega tumepruunidest või musta värvi nõudest, mille servaosa on kergelt väljapoole eenduv. Kahel killul esineb kaunistus: ühel kiilapinnalisel tihe võreornament ja teisel, arvatavalt varasel kedrakeraamil, paralleelsed lained.

Teine osa leidudest koosneb raud- ja pronksesemetest ning nende katkenditest. Pronksist ehtekatkenditest väärib eraldi äramärkimist deformeerunud hoburaudsõlg (joon. 2: 1), lahtiste otste ja rombilise läbilõikega käevõru (joon. 2: 2) ja kaks kitsa kannaga hoburaudsõle nõela (joon. 2: 3, 4). Rauast töö- ja tarberiistadest võib nimetada jäänaela, katkiseid nuge, sirpe, vikateid, hobuse- ja härjaraudu, naelu jms. Leiti ka lihvimiskivide fragmente, viljahõõrumiskive ning loomaluid, sealhulgas mõned luud lõikejälgedega (joon. 2: 5).

UBINA HÕBEAARE

Ubina hõbeaardest on käesoleva ülevaate kirjutamise ajal Ajaloo Instituudis hoiul 283 münti, 4 hõbeehete katkendit, 4 toorhõbeda tükki ja 6 hõbeplekki. Lisaks on meie käsutuses andmed leiukohalt röövitud ja Saksamaa mündioksjonile saadetud sajakonna vermingu kohta, mis tänu Eesti ja Saksa politsei kiirele sekkumisele peaksid lähiajal jõudma tagasi Eestisse.

Neljast hõbeehete fragmendist on kindlalt määratletavad kolm katket: üks pärineb kolmest traadist väänatud kaelavõrust (joon. 3: 1), teine õhukesest hõbeplekist väljalõigatud ümmargusest rinnalehest (joon. 3: 2) ja kolmas tünnikujulisest, pealispinnal reljeefsete rõngakestega helmest (joon. 3: 3). Kuna kaelavõrufragmendi otstel on näha raiumisjäljed, võib olla kindel, et selle eseme näol on tegemist kaalukaubanduses kasutatud tahtlikult purustatud ehtega e. nn. hakkhõbedaga. Neljas fragment on filigraantraadiga mähitud aas, millest on läbi pistetud traatrõngas. Suure tõenäosusega võib see pärineda kõrvarõngast või oimuehtest (joon. 3: 4). Eesti arheoloogilises leiumaterjalis ainulaadse eseme siin esitatud rekonstruktsiooni aluseks on võetud Ölandi saarelt Runsberga aardes sisalduvad kaks ühesugust poolkuukujulist kõrvarõngast (Stenberger 1958, joon. 32: 2, 3), mille ülaosa teostuses on kokkulangevus Ubina leidu kuulunud fragmendiga. M. Stenberger pidas Runsbergast leitud ehteid luksuslikeks kõrvarõngasteks, kuna nende valmistamiseks on kasutatud juveliirikunsti keerulisemaid võtteid nagu niello, filigraan ja granulatsioon. Stenbergeri arvates olid seesugused ehted nii oma vormilt kui ka teostuselt iseloomulikud Bütsantsi kultuuriruumile ning jõudnud viikingiajal Ölandile ilmselt läbi Venemaa idapoolsetest Vahemeremaadest või Musta mere äärselt kreeka-sarmaadi asualadelt. Läänemere idakaldalt on üks samasugune kõrvarõngas leitud 1820. a. Kuramaalt Krimulda lähedalt.

Valatud toorhõbedatükkidest pärineb kaks pulgakujulisest hõbedakangist (joon. 4: 1, 2) ja kaks ketakujulisest nn. hõbedakoogist (joon. 4: 3, 4). Varem teati Eestist vaid ühte ümmargust hõbedakooki: see leiti 1908. a. Virumaalt Mäetaguse külast suurema aardeleiu koostisosana ja viidi hoiule Venemaale Ermitaži. Kõige tõenäolisemalt pärineb Mäetaguse aare 13. sajandi keskpaigast (*tpq* 1236).

Neljale kandilisele (joon. 5: 1–4) ja ühele ümmargusele (joon. 5: 5) hõbeplekitükile on terava esemega (näit. naaskli või noatipuga) tehtud täkkeid ja kriipsukesi. Niisugused märgid muinasaegsel hõbedal on üsna tavalised väärismetalli proovijäljed.

Ajaloo Instituudis olevatest müntidest moodustavad valdava enamuse Saksamaa ligemale poolesaja erineva rahapaja vermingud (72,9 %). Nendele järgnevad Inglise (16,4 %), Araabia (4,6 %) ja Taani (3,6 %) mündid. Rootsis (Sigtunas?) valmistatud anglosaksi rahade imitatsioone on teada vähemalt viis, samuti on leitud üks Ungari verming ning üks Bütsantsi mündi imitatsioon. Viimane on algselt kuulunud tõenäoliselt ühte kaelakeesse koos samas leiust sisalduvate Araabia kalifaadi dirhemitega. Soome münditeadlased peavad taolisi Bütsantsi milreeside 11. sajandi imitatsioone kusagil Turu lähedal vermituks (vt. Sarvas 1973, 176–186; Talvio 1978, 26–38; 1994, 146–154). Eestist on neid teada lisaks Ubinalle veel Kose (Leimus 1986, nr. 1684–1685), Kaarma-Piila (Talvio 2001, 206–212) ning Vao (?) aardeleidudes (Talvio 1995, 181).

Toetudes aardest teadaolevate noorimate müntide määrangutele, võib oletada, et leid on maapõue sattunud millalgi 12. sajandi algul. Aarde dateerimisel on olulise tähtsusega kümmekond Saksamaa müntlates löödud vermingut, mis kõik on valmistatud 11./12. sajandi vahetuse paiku. Aarde *tpq* määramisel on takistuseks numismaatikute erimeelsused teatud münditüüpide interpreteerimisel. Näitena võiks mainida üht arvatavat 11. sajandi lõpu Magdeburgi münti (joon. 6), mille valmistamisajaks on pakutud ajavahemikku 1105–1120 (Kilger 2000, 204). Aarde hilisemate müntide hulka kuulub ka üks võrdlemisi umbmääraselt dateeritav Obodriitide kuninga Heinrichi pikaajalisest valitsemisperioodist (1093–1127) pärinev Vana-Lüübeki verming (joon. 7). Taolisi münte oli senini Eestist avastatud vaid Kose (Leimus 1986, nr. 687) ning Otepää (Molvõgin 1994, 387) hilisviikingiaegsetest aardeleidudest.

KOKKUVÕTE

Tehti kindlaks, et 2005. a. avastanud Ubina hõbeaare oli peidetud või jäänud mingil muul põhjusel mullapõue muinasasula äärealale. Kuigi laialiküntud “rahapaja” täpne matmiskoht ei selgunud, saab väita, et aare oli peidus hoonestatud alal, võimalik, et koguni mõnes hoones. Kõige tõenäolisemalt jäi müntidest, toor- ja hakkhõbedast ning võimalik, et ka mõnest tervest ehtest koosnev vara maapõue 12. sajandi alguses.

Aarde leiukohal läbi viidud päästekaevamised kinnitasid Ojamaa eeskujul kasutatud uurimismeetodika sobivust ka Eesti oludes. Ühtlasi saadi kinnitust sellele, et pikka aega läbikäntud kultuurkriisid võivad olla säilinud ehitiste jäänused. Salust avastatud ehituskonstruksioonidest väärrib eraldi esiletoomist savikummiga ahjuvare, mis pärineb ilmselt 12.–13. sajandist ja on Ain Lavi andmetel teadaolevalt seni paremini säilinud seda tüüpi muinasaegse küttekolde leid Eestis. Salu asula põhjalikum arheoloogiline uurimine võib pakkuda tänuväärset allikmaterjali Eesti varase asustusloo selgitamiseks.

Tänu

Täname kõiki Ubina aarde leiukoha päästekaevamisel ja valvamil osalenud kolleege. Meie eriline tänu kuulub Kaitseliidu Tallinna Maleva liikmetele.